

שיר השירים – פשט וסוד

בשבת שבפסח נוהגים אנו לקרוא את 'שיר השירים' [שה"ש], ספר קטן ומופלא ובו שירים על האהבה שבין הרעיה והדוד. "כִּי עָזָה כְּמוֹת אֶהְבָּהּ" מכריז הכתוב (ח, ו), והוא מוסיף: "רָשָׁפִי אֵשׁ שֶׁלֶהֱבִינִי-הָ". האהבה נולדת מרשפים, ניצוצות הנתזים משלהבת קדושה שבידי הקב"ה. מתוך כך "מִיָּם רַבִּים לֹא יוֹכְלוּ לְכַבֹּת אֶת [שלהבת] הָאֶהְבָּה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ - אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאֶהְבָּה בּוֹז גְּבוּזוֹ לוֹ".

בין פשט לסוד

אם נקרא את מגילת שיר השירים כפשוטה, נמצא בה אהבת איש ואישה, על גווניה ועלילותיה. אולם כבר לימד אותנו רבי עקיבא במשנה (ידים ג, ה): "שָׁאִין כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ פְּדָאֵי פִּיּוֹם שְׁנִיתָן בּוֹ שִׁיר הַשִּׁירִים לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁכָּל הַכְּתוּבִים קִדָּשׁ, וְשִׁיר הַשִּׁירִים קִדָּשׁ קְדָשִׁים". השיר אמנם מדבר על אהבת איש ואישה, אך רומז על יחס האדם והקב"ה. דבריו רומזים על חוזה לדורות: שה"ש יתווסף אל ספרי התנ"ך כדי שיהווה מקור השראה ויצור שפה סמלית שבעזרתה נוכל לבטא את הרובד העמוק ביותר של חיינו הדתיים: האהבה שבין האדם להקב"ה.

כשאנו מדברים על הקב"ה, משתמשים אנו בצמד מילים קלאסי: "אבינו מלכנו" המבטאים שני יחסים בסיסיים שונים: היחס בן-אב, השאול מהתחום המשפחתי ומבטא דאגה וטיפול מצד אחד וכבוד וסמכות מצד שני, בעוד שהיחס עבד-מלך, השאול מהתחום הפוליטי והחברתי, מבטא 'יראה', וממנו נגזר מושג יהודי מרכזי: "מלכות שמים". אולם המקרא מלמדנו שקיים דימוי שלישי, נועז ביותר - הדימוי של אהוב ואהובה, אישה ובעלה, רעיה ודוד. דימוי זה מצוי בצורה מסויימת כבר בעשרת הדברות, בביטוי "אֶל-קִנְאָה", המרמז לרגש הקנאה של האוהבים. אך גם דברי הנביאים ספוגים בדימוי האהבה, למשל: "זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֶהְבֵּת כְּלוּלְתֶּיךָ לְכֶתֶךָ אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב, ב). על פי חז"ל ותורת הסוד, זהו העולם המתואר בשיר השירים. וכך נקבע שבאמצעות המושג 'אהבה' על גווניה ועלילותיה נוצרה שפה חדשה שדרכה ניתן לבטא דברים הנוגעים למחשבה ולהרגשה הדתית, שאחרת היו נשארים 'אלמים'. מכל המצוי תחת השמש, רק האהבה הוא דימוי נאות לחוויה הדתית, דימוי הכולל ממדים רבים.

חולי האהבה

מול הפשט, לפיה המגילה מדברת על אהבת איש ואישה, מצויות אכן מספר קריאות סמליות השונות. אחת מהן היא המדרשית הקלאסית שבדרכה הלך רש"י. השיר פורש את ההיסטוריה היהודית ומהווה מעין דו-שיח המתקיים בין כנסת ישראל לבין הקב"ה, כשברקע "מקהלה" של אומות ודתות העולם המאמינים שהברית בין הקב"ה לישראל לא קיימת עוד. וכך כותב רש"י: "מִיָּם רַבִּים – האומות, לֹא יוֹכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאֱהָבָה וְנִהְיוּ – שְׂרִיהֶם וּמַלְכֵיהֶם לֹא יִשְׁטָפוּהָ – על ידי חוזק ואימה ואף על ידי פיתוי והסתה. אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ – כדי להמיר אהבתך, בּוֹז יְבוֹזוּ לוֹ...".

הקריאה הסמלית השנייה היא אינדיבידואלית יותר ומתארת את היחס שבין היחיד לא-להים. ביטא אותה הרמב"ם במורה נבוכים ובספרו ההלכתי (הלכות תשובה, י, ב-ג): "וכיצד היא האהבה הראויה? הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד כאילו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה... וכל שיר השירים משל הוא לעניין זה". חולי אהבה זה מגיע לשיאו ברעיון המיסטי של ה'דבקות' המצוי גם בפילוסופיה היהודית וגם בקבלה. זאת הייתה גם קריאתו של רבי עקיבא שראה בפסוק "הִבְיָאֲנִי הַמֶּלֶךְ הַדָּרִי" (א, ד) את הביטוי הסמלי לחוויה המיסטית, העלייה הנפשית של בעלי הסוד התלמודיים אל העולמות הנסתרים. כאן גם המקור לרעיון המיתה בנשיקה: "יִשְׁקֶנִי מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ", אשר בה לפי הרמב"ם, האהבה הופכת את המוות לחיי עולם. מגילת שה"ש מתארת לפי קריאה זאת דו-שיח המתקיים בין נפשו של היחיד, לבין הקב"ה.

ארמוז גם לקריאה סמלית שלישית - הקריאה הקבלית. דיברנו לעיל על היחס עבד-מלך ובן-אב. אך ישנם יחסים נוספים. כך למשל, מוצאים בחז"ל גם יחס בן-אם כאשר דימוי האם הוא הבסיס לדימוי השכינה. את האינטגרציה בין הדימויים השונים שבמקורות: מלך, אב, אם, אהוב וכו' עושה הקבלה בתורת הספירות כאשר שיר השירים נתפס כמשל ליחסים אלו.

שלוש האסטרטגיות

מהו היחס בין היחסים,, בין האהבה האנושית והאהבה המיסטית? באופן סכימטי ניתן לומר שתתכנה שלוש אסטרטגיות שונות. בקצה האחד שולטת קנאה בין שתי האהבות. גם במערב הנוצרי וגם במזרח הבודהיסטי, מצויות גישות המלמדות שכדי להגיע לאהבת הרוח חייב האדם לוותר על אהבת הבשר. בקצה השני, ההפוך, מצויה הגישה האלילית ויורשיה. היא מקדשת את המיניות על ביטוייה הבעייתיים ביותר, והופכת, למשל, את הזנות לפולחן דתי. מתוך כך, הופכת המיסטיקה לתעודת הכשר להפקרות ללא גבול והארוטיקה הופכת פורנוגרפיה. הדוגמה היהודית הקלאסית לגישה מקולקלת זו מצויה בדמותו של יעקב פרנק. אך בין שתי קצוות אלו,

עיצבה המיסטיקה היהודית עמדה שלישית : אין סתירה בין בשר ורוח, בין אהבת הקב"ה לבין אהבת איש ואישה. אדרבה, האהבה האנושית היא מודל לאהבה לא-להים, ויתירה מכך, היא גם דרך להגיע אליה. אלא שאהבה זו חייבת להיות טהורה, ואם היא טהורה, היא יכולה להפוך קדושה. זו היא מהות ה'קידושין'.

אכן, האהבה הזוגית היא דגם לאהבת האדם את הא-להים. נאך ראה לי שניתן ללמוד גם בכיוון הפוך. אין ספק שרבים שכחו את משמעות הכתוב : "אם יתן איש את כל הון ביתו בְּאַהֲבָה בְּזוֹ יְבוּזוֹ לוֹ". דורות רבים שכחו את הפסוק הזה כאשר הפכו את הנישואים למסחר או לאמצעי במיזוגים כלכליים ופוליטיים, "הָלוֹא נְכָרִיּוֹת נִחְשְׁבָנוּ לוֹ כִּי מְכָרְנוּ" (בראשית לא, טו). אבל גם דורנו חייב ללמוד משהו מאותו פסוק : "מִיָּם רַבִּים לֹא יוּכְלוּ לְכַבֹּת אֶת הָאַהֲבָה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ". עלינו לשמור על השלהבת ועל הגחלת. אך בדורנו, מים רבים של ערכי התרבות בת זמננו מאיימים לכבות את האהבה, מים רבים הפורצים אלינו מכל עבר. וכדברי המשורר בתהלים : על זאת יתפַּלֵּל כָּל חֹסֵיד אֱלֹהִים... רַק לְשֹׁטֵף מִיָּם רַבִּים אֱלֹהִים לֹא יִגִּיעוּ.